

PŘEDCHŮDCI MODERNISMU V BRAZILSKÉ LITERATUŘE

PREMODERNISMUS

HISTORICKÝ KONTEXT

1889-1930 – **PRVNÍ REPUBLIKA** (1889-1894: República da Espada)

1889-1898: konsolidace; 1898-1921: institucionalizace, konsolidace politických struktur; 1921-1930: krize

První republika bývá nazývána rovněž Republikou starou nebo Republikou oligarchií

- **Politika guvernérů** – vzájemná podpora výkonné a zákonodárné moci – vláda podporovala nejbohatší oligarchy v jednotlivých státech a ti jí jako protislužbu zajišťovali loajální poslance do parlamentu, který vládu podporoval - koronelismus
- **Politika „café com leite“** – založena na principu hegemonie São Paulo, Minas Gerais „café com leite“ – pěstování kávy a chov dobytka jako dva nejsilnější ekonomické faktory v zemi a tím i zdůvodnění rozdělení moci a rozhodování o Brazílii mezi SP a MG (přestože zemi neovládali jen oni).

Dominantní vrstvy v zemi – latifundisté (SP a MG)

vlastníci průmyslových továren (SP, RJ)

liberálové

armáda – od vyhlášení republiky měla významné politické postavení.

Společenská situace v Brazílii na konci 19. století se proměňuje díky urbanizaci a imigračním vlnám přicházejícím z Evropy, které směřují především na střední jihovýchod; zároveň dochází k mobilitě a marginalizaci propuštěných otroků

tímto způsobem se posilují jednak střední vrstvy, jednak vrstva dělníků a nájemní pracovní síly.

Urychluje se úpadek produkce cukrové třtiny na SV země, která nemůže konkurovat kávovým plantážím v oblasti São Paula.

Výsledkem této situace je polarizace mezi zemědělskou oligarchií, která měla v rukou politické uspořádání v zemi a mezi posílenými společenskými vrstvami, které tato vláda nijak nereprezentovala.

Do konfliktu se dostávají protichůdné ideologie – zemědělský tradicionalismus proti otevřenosti městských center, která se nechávala ovlivňovat evropskými a severoamerickými tendencemi.

V zásadě se tak setkáváme se 4 vizemi světa či náladami:

statická, lehce saudosistní

liberalismus ne zcela přesně definovaný

zakomplexovanost středních městských vrstev oscilující mezi sebelítostí a snahou o změnu

revoluční duch

Díky rozrůzněnému charakteru brazilských států se tyto tendence neprojevovaly všechny najednou, ale na různých místech různě:

například sertão do Nordeste byl marginalizovaný a izolovaný, proto se přikláněl k archaizujícím řešením;

v São Paulo se naopak v době První světové války projevovaly revoluční tendence dělníků.

Do kulturního života vstupují vlivy z Evropy:

čtou se **knihy italských futuristů, a francouzských dadaistů a surrealistů**, chodí se do divadla na **Pirandella**, do kina na **Chaplina**. Brazilci se začínají seznamovat s **Picassem, pařížskými primitivisty, německými expresionisty**. Mluví se o **Freudově** psychoanalýze, **Einsteinově** relativismu a **Bergsonově** filozofii života.

Na politické scéně se objevují ohlasy ruské revoluce, španělského anarchismu a syndikalismu, italského fašismu.

Ve zkratce se jedná o **iracionalistické tendence**, které jsou vnímány jako existenciální a estetický postoj – je to tento tón, ve kterém se bude rozvíjet estetika nových uměleckých skupin a směrů, nazývaných modernistickými – agresivní tón, který zamýšlí rozbořit parnasistní sloupy a academicismus vůbec – brazilský modernismus byl navíc charakteristický „evasionismem“, únikem z reality.

Charakteristickým rysem brazilského modernismu i jeho předchůdců bylo napětí mezi svůdností západní kultury a nároky své vlastní kultury, která se opírala o populaci, která byla etnicky rozrůzněná a geograficky velice roztroušená.

PREMODERNISMUS

Premodernismem můžeme nazývat **vše, co v prvních desetiletích 20. století problematizuje brazilskou společenskou a její kulturní realitu**

to, co předcházelo Týdnu moderního umění z roku 1922 bylo jen málo inovátorské – neoparnasianismus, neosymbolismus a neoromantismus naopak zbrzdily nástup nových stylů.

Předchůdci modernismu se narodili v období realismu a v něm se formovalo i jejich myšlení – **nepřišli s novými literárními formami, ale otevřeli cestu modernistickým tendencím kritikou archaické Brazílie, popřením všeho akademického v literatuře a revoltu proti První Republice** – tato témata přetrvávají v brazilské literatuře až do 30. let 20. století.

EUCLIDES DA CUNHA

(Cantagalo, RJ, 1866 – Rio, 1909)

Ve velmi útlém věku ztratil oba rodiče a část svého dětství strávil v Bahii, kde se o něj starali příbuzní. Později se vrátil se do Ria, kde se zapsal na vojenskou akademii a nadchl se **republikánskými myšlenkami**.

Je vyloučen z armády pro své revoluční názory a stěhuje se do São Paula, kde píše do novin *A Província de São Paulo* články proti monarchistickému režimu. Po vyhlášení republiky se vrací do armády (1889) – **na vojenské akademii vystuduje vojenské inženýrství a později také matematiku a přírodní vědy**. Věnuje se kariéře inženýra a pracuje na výstavbě hlavní brazilské železniční trati. **Zasazuje se za práva politických vězňů** a znovu je ohrožena jeho vojenská kariéra.

Využívá tohoto období a **studuje brazilská vlastivědná témata**. Opouští natrvalo armádu a usazuje se v São Paulu, kde pracuje jako stavební inženýr a **píše do deníku *O Estado de São Paulo***, mj. **komentáře o povstání „Guerra de Canudos“** – redakce jej vyšle do oblasti nepokojů, aby doprovázel vojenské operace, které měly vést k jeho potlačení.

Cunha v oblasti zůstává od srpna do října 1897. Po návratu o událostech napíše knihu, která vyšla v roce 1902 - ***Os Sertões/ Vnitrozemí***

kniha má celonárodní ohlas a on se stává členem Brazilského ústavu historického a geografického a o rok později je zvolen do Brazilské literární akademie.

V roce 1904 píše sérii článků, které později vyjdou knižně pod názvem ***Contrastes e Confrontos / Kontrasty a konfrontace***.

V roce 1905 je vyslán do Amazonie, jako šéf komise o uznání oblasti Alto Purus, kde se vyjednávají hranice s Peru. Píše zprávu ze své mise, která vyšla knižně v roce 1906.

V roce 1909 uspěje v konkurzu na místo profesora na katedře logiky na Vysoké škole Pedra II. V Riu de Janeiru. Téhož roku ovšem umírá v souboji, na který vyzval milence své ženy.

Os Sertões

Co je na této knize moderní:

nutkání překročit daná schémata a dobrat se tajemství země a člověka, vybaven nástroji vědy a vlastní citlivosti – jeho osobní vztah k této oblasti jej vzdaluje tradičnímu vědeckému myšlení, citlivost a vášně básníka v textu kontrastují s exaktním myšlením inženýra, který se snaží podat co nejobjektivnější obraz situace

moderní je autorova práce se slovy – hledá nové adekvátnější formy, jak popsat oblast a události, které se vymykají zaběhaným stereotypům – je spisovatelem, který se soucítí s přírodou, s člověkem a společností

je to kniha zároveň vědecká (sociologie, historie) a zároveň plná emocí, analytická a protestující proti událostem, kterých byl svědkem – odhaluje zločin státu a jeho armády, kterého se dopustila krveprolitím na povstalcích.

Než například začne popisovat bitvu, mezi armádou a povstalci, předchází jí dlouhý úvod, v němž představuje oblast sertão a charakterizuje lidi, kteří v něm žijí.

Přestože tyto popisné části jsou často kritizovány a opravovány zeměpisci, etnografy a sociology, jsou důkazem, do jaké míry byl jeho pohled subjektivní a jak moc je v celé knize osobně přítomný – když popisuje samotnou válku, je v jeho svědectví přítomný boj člověka z vnitrozemí (sertão) s prostředím, které je hostilní (období sucha) a ve druhém plánu boj jagunçů (stoupenci Antonia Conselheira) proti invazi bílým, kteří procházejí z pobřežních oblastí (raças retrôgradas, raças litorâneas).

Ve formální rovině se projevují antinomie, paradoxy: „valiam tudo porque nada valiam“ (měli absolutní význam, protože byli bezvýznamní), a citadela „era temerosa porque não resisita“ (pevnost vzbuzovala strach, protože neodolávala), „rendia-se para vencer“ (vzdával se, aby zvítězil).

Samotný da Cunha byl po morální stránce rebel a idealista – měl obrovský smysl pro svobodu, proto odmítal přijmout jakoukoliv formu autoritarismu ze strany vlády.

V *Os Sertões* je ještě patrná přítomnost teorií rasového a psychologického determinismu, které později autor překoná, což se ukazuje v článku „Um velho problema“ zahrnutý do sbírky *Contrastes e Confrontos*

tento článek z roku 1907 ironizuje renesanční a obrozenecké utopie o rovnosti lidí, ironizuje i nástup významu měšťanstva prostřednictvím francouzské revoluce a on sám se blíží socialistickým pozicím. Píše jak o zoufalé ekonomické situaci lidí ze sertão tak o bezútěšných podmínkách dělníků.

„... esverdinhado pelos sais de cobre e de zinco, paralítico, delirante pelo chumbo, inchado pelos compostos de mercúrio, asfixiado pelo óxido carbônico, ulcerado pelos cáusticos de pós arsenicais... e a máquina... íntegra e brunida.“

JOÃO RIBEIRO

(Sergipe, 1860 – RJ, 1934)

Parnasistní básník, literární kritik, filolog, historik – moderní humanista proslulý svoji skepsí:

„Porque em tudo há um enigma e em tudo se requer uma explicação. Ao termo, porém, dessas porfiadas ciências, só se acham desenganadas limitações, grandes ignorâncias, míseros e incôngruos fatos, e apenas fatos, à medida que nos foge e nos escapa o infinito e o incondicionado.“

(Páginas de Estética, 1905)

„O aspecto essencial da Beleza é não ser intelectualmente compreendida e não conter um só elemento de inteligência ou de razão. Pode ser explicada; podem-se perscrutar as leis secretas que a regem como todas as coisas: mas o senti-la não é matéria de ciência.“

(Páginas de Estética, 1905)

Vědomí hranic lidského poznání a toho, jak pomíjivé jsou všechny kulturní období a směry.

Dokázal uchopit různé stránky reality do té míry, že v lingvistice byl jedním z prvních, kdo jasně formuloval problematiku národního jazyka – označil José de Alencara za prvního, kdo se ve své stylistice odklonil od vzorů evropské portugalštiny. Zároveň se ale bránil pojetí brazilské portugalštiny jako jazyka odlišného od své evropské varianty.

Díky tomu, do jaké míry znevažoval rozum a racionálně, byl nazýván prorokem brazilského modernismu.

LIMA BARRETO (RJ, 1881-1922)

Syn typografa a učitelky, oba míšenci.

V sedmi letech přišel o matku a brzy byl jeho otec propuštěn z práce z politických důvodů po vyhlášení republiky. Vikomt z Oura Preta, který byl jejich ochráncem se postaral o Barretova studia na střední škole a umožnil mu studovat na Vysokém učení technickém v Riu, které však po několika letech neúspěšně opustil. Jeho otec mezitím zešílel.

Barreto pracuje jako úředník na sekretariátu války a spolupracuje s tiskem. Hltá evropské romány 19.století a seznámí se tak velice dobře s nejlepšími díly realismu, včetně těch ruských, což bylo v Brazílii vzácností. Tato díla odpovídala jeho revoltě proti sociální nespravedlnosti a předsudkům, jichž se cítil obětí.

Žil v neustálých depresích, měl problémy s alkoholismem a dvakrát byl hospitalizován v psychiatrické léčebně - v roce 1914 a 1919. Během svého druhého pobytu napsal knihu *Cemitério dos Vivos*.

V roce 1918 se nechal strhnout myšlenkami ruské revoluce. Napsal manifest, který publikoval v jednom z dobových časopisů a velké množství článků, které jsou intenzivní společenskou kritikou – ty vyšly po jeho smrti knižně.

Lima Barreto zemřel ve 41 letech na infarkt.

Jeho dílo odráží sociální podmínky, do kterých se narodil a ve kterých vyrostl:

chudá rodina, tmavá barva pleti, těžký život chudého novináře a úředníka.

Projevuje se v něm revolta člověka, který pochází ze společenské vrstvy, která se nachází na okraji společnosti. Ve svých románech dává rovněž najevo, jak patetické a neproduktivní je přehnané vlastenectví.

Smutný konec snaživého Policarpa

Smutný konec snaživého Policarpa / Triste fim de Policarpo Quaresma

román, který od roku 1911 vychází na pokračování v *Jornal do Comércio*, v roce 1915 byl vydán knižně.

Vyprávění o životě malého úředníka na ministerstvu námořnictva, Policarpa Quaresmy, kterého naivní vlastenectví zavede k internaci v ústavu pro choromyslné a později k uvěznění a odsouzení k smrti

satira a karikatura společnosti, autor kritizuje jak staromilství, tak různé formy pokroku (činžovní domy, ženy pracující mimo domov, vychytralé přistěhovalce, reakcionářskou republiku...)

Jedná se o krajně levicového autora.

V jeho textech bývají přítomné dva plány: vyprávěcí (peripetie Brazilce ve své vlasti) a kritický (ukazuje limity ideologií).

Ve stylistické rovině jeho romány působí spontánně a instinktivně, ale jedná se o promyšlený proces – k popisu scén z ulice o domácností používá tak jednoduché a diskrétní prostředky, aby nechaly vystoupit popisované prostředí, předměty a lidi v co největší přirozenosti

odráží se v nich novinářský styl a to jak ve zjednodušeném, dynamickém jazyce tak v každodenním prostředí a obyčejných událostech – kontrastuje tak s realistickým důrazem na propracovanou formální rovinu textu – tím se blíží modernistickým tendencím.

Intenzita jeho popisu a prožitku je dokumentována v knize *Cemitério dos Vivos*

popisuje moment, kdy je donucen zametat dvůr psychiatrické nemocnice před očima všech:

„Veio-me, repentinamente, um horror à sociedade e à vida; uma vontade de absoluto aniquilamento, mais do que aquele que a morte traz; um desejo de perecimento total da minha memória na terra; um desespero por ter sonhado e terem me acenado tanta grandeza, e ver agora, de uma hora para outra, sem ter perdido de fato a minha situação, cair tão, tão baixo, que quase me pus a chorar que nem uma criança.“

SIMÃO LOPES NETO

(Rio Grande do Sul, Pelotas, 1865-1916)

Profesor, státní úředník a neúspěšný podnikatel.

V literatuře se věnoval poezii, dramatu, novinářství;

do dějin literatury ale vstoupil jako vypravěč:

Gauchovské povídky (1912)

Dokázal zachytit gauča (jižanský honák) v jeho lidském společenském, jazykovém a antropologickém rozměru a především s jeho myšlenkovým obzorem.

Hlavní postavou je stopař Blau Nunes, který povídky vypráví.

Jižanské legendy (1913)

jeho povídky jsou komponované jako orální vyprávění - hlas vypravěče a neviditelný posluchač; regionální výrazy často pošpanělštěné.

MONTEIRO LOBATO (SP, 1882-1948)

„laický věrozvěst brazilského pokroku“

Vystudoval práva v São Paulu.

Pouští se do zemědělského experimentu – zavádí zemědělství založené na vědeckých základech - dostane se do konfliktu s místními politiky a jeho majetek se stane obětí žhářství – jeho první příspěvek do novin (O Estado de São Paulo) je protest proti žhářům placených mafií (1914)

Téhož roku vydává ve stejných novinách článek nazvaný „Choroši“, ve kterém vytváří postavu venkovana ze SP, Jeca Tatu.

Jeho článek i postava mají takový úspěch, že se rozhodne napsat sérii povídek z venkovského prostředí.

Urupês (Choroši) – Jeca Tatu

Jeho nejvýznamnější kniha: ***Urupês***, do češtiny přeložena jako Choroši

hlavním hrdinou Jeca Tatu, námezdní rolník z vnitrozemí státu SP, kniha vypráví jeho 14 příběhů – náběh k expresionistické karikatuře, antihrdina.

Jedná se o sociální kritiku - „caipira“ (venkovan) opuštěný státem, zanechaný napospas nemocem, v oblasti se zaostalou ekonomikou i vzděláním

Jeca je chudý, hloupý, jeho hygienické návyky neodpovídají těm městským, je primitivně venkovsky prohnáný.

„O Jeca Tatu nao é assim, ele está assim“

Monteiro Lobato

Řadí se mezi regionalistické autory a svým dílem se staví proti romanticky zidealizovanému venkovu.

Jeho dílo má národně angažovaný charakter, je proto velice tendenční a nelze jej hodnotit čistě literárně.

Po neúspěchu v zemědělství zakládá vydavatelství v São Paulu – jedno z prvních moderních vydavatelství v Brazílii

hájí národní soběstačnost ve výrobě železa a ropy

je tvůrcem nové dětské literatury v portugalské

věří ve vědu, pokrok, demokracii; postaví se proti diktatuře Getúlia Vargasa a na protest emigruje do Argentiny.

V literatuře je hodně konzervativní (protože v ní prosazuje názor – idea nad formou), je didaktický a moralistní.

V roce 1922 se postaví proti modernistům ve jménu buržoazního zdravého rozumu a dobrého vkusu.

GRAÇA ARANHA

(Maranhão, 1868 – Rio, 1931)

Pocházel z bohaté a vzdělané rodiny. Vystudoval Práva v Recife a stává soudcem. Po vydání části svého budoucího románu *Canaã* je zvolen členem nově ustavené Brazilské Literární Akademie díky svému přátelství s jejím zakladatelem Joaquimem Nabukem. Stává se diplomatem a svůj čas dělí mezi psaní a diplomatické cesty - Anglie, Itálie, Švýcarsko, Norsko, Dánsko, Francie a Holandsko (1900 – 1920).

Po návratu se pokouší obohatit místní kulturu o nové tendence, především francouzské (estetizující pos-symbolistické tendence a filozofie života, intuice). Účastní se Týdne moderního umění roku 1922 a o dva roky později zpřetrhá demonstrativně své styky s Literární akademií po své přednášce „O Espírito Moderno“, ve které tematizuje svázanost a nemohoucnost oficiální literatury. Ve stejném odbojném duchu se obrací tentokrát k politickým a sociálním problémům brazilské společnosti a píše román *A Viagem Maravilhosa*. Podílí se na přípravách revoluce roku 1930, která svrhne Starou republiku. O rok později umírá v 62 letech.

Canaã (Kanaán) (1902)

Dva přátelé, Lentz a Milkau, oba imigranti, hájí dva protichůdné názory:

Lentz – rasista – prorokuje vítězství árijské rasy, která je energická a dominantní nad rasou
míšenců, kteří jsou slabí a necitliví – evropský agresivní kolonialismus, imperialismus
s vitalistickou estetikou

Milkau – universalista – harmonická integrace všech živých bytostí v lůně matky přírody,
humanitární evolucionismus

Zákon silnějšího proti zákonu lásky.

V románu Milkau chrání jednu z emigrantek, která je vyhnána z domu svými pány, když zjistí, že je těhotná. Porodí za dramatických podmínek a je obviněna z vraždy vlastního dítěte. Milkau ji osvobodí z vězení a utíká s ní – hledá „zemi zaslíbenou“, kde by život nestál na boji s nenávistí.

Estética da Vida (1921), Espírito Moderno (1925)

úvahy o člověku a vesmíru, které již naznačil v postavě Milkaua

A Viagem Maravilhosa (1929)

vůle být moderní – píše knihu dynamickou a zaměřenou proti tradici, ale nakonec zůstává uzavřen ve svém všudypřítomném tématu, integrace vědomí ve všeobjímajícím univerzu.

Ukázka:

Milenci Filip a Teresa:

– Filipe, tu és único e imortal. Eu sou gloriosa! Meu amor...

– Ó minha alma musical... Canta este amor que tu me revelaste e que é a minha paixão.

Todo o meu ser vive em ti um divino êxtase. Tu me deste a eternidade, ó gloriosa!